

Μνήμων

Τόμ. 7 (1979)

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΕΒΔΟΜΟΣ

Δ. ΛΟΥΛΕΣ : 'Ο βρετανικός τύπος γιά τή ναυμαχία του Ναβαρίνου •
 Β. ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ : Καταγραφή των εμπορικών πλοίων του 'Ηρακλείου
 τὸ 1751 • ΡΕΝΑ ΣΤΑΥΡΙΑΝ - ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ : 'Ανέκδοτες ἐπιστολές του
 Γ. Σκληροῦ στὸν Γ. Ν. Πολίτη • Τ. Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ : Χρησιμολογι-
 κὸ εἰκονογραφημένο μονόφυλλο τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰῶνα • Α. ΠΟ-
 ΛΙΤΗΣ : Προσπάθειες καὶ σχέδια τοῦ Φοριέλ γιά μιὰ δεύτερη ἐκδοσὴ τῆς
 συλλογῆς τῶν ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν • Φ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟ-
 ΠΟΥΛΟΣ : Χειρόγραφα Φουρνᾶ Εὐρυτανίας • Ι. Κ. ΧΑΣΩΤΗΣ : 'Η
 διπλωματικὴ ἀλληλογραφία τῶν Bouigny - Mabili (τέλη 1Η' - ἀρχὲς 1Θ'
 αἰῶνα) • Γ. ΚΟΛΙΟΠΟΥΛΟΣ : Ληστὲς καὶ λησταντάρτες στὴν Κεν-
 τρικὴ 'Ελλάδα τὸ 1835 - 1836 • Κ. ΛΑΠΠΑΣ : Γύρω ἀπὸ τὸν 'Αλέ-
 ξανδρο 'Ησαφα καὶ τὶς λιθογραφίες του • Τ. Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ : Σχό-
 λιο στὴ «δεύτερη» ἐκδοσὴ τῆς 'Εγκυκλοπαίδειας τοῦ Πατούσα (1710)
 • ΟΛΓΑ ΚΑΤΣΙΑΡΑΗ : 'Ο Ρήγας Φεραίος. Νέα στοιχεῖα ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα
 τῆς Τεργέστης • Π. ΠΑΠΑΣΤΡΑΤΗΣ : Στρατιωτικὴ συμφωνία Βρε-
 ταννίας - 'Ελλάδας (9 Μαρτίου 1942) • Η. FLEISCHER : 'Αντίποινα
 τῶν γερμανικῶν δυνάμεων Κατοχῆς στὴν 'Ελλάδα 1941 - 1944 •
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ 1976

ΑΘΗΝΑ 1978 - 1979

ΣΧΟΛΙΟ ΣΤΗ «ΔΕΥΤΕΡΗ» ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑΣ ΤΟΥ ΠΑΤΟΥΣΑ (1710)

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ

doi: [10.12681/mnimon.209](https://doi.org/10.12681/mnimon.209)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ Τ. Ε. (1979). ΣΧΟΛΙΟ ΣΤΗ «ΔΕΥΤΕΡΗ» ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑΣ ΤΟΥ ΠΑΤΟΥΣΑ (1710). *Μνήμων*, 7, 144–150. <https://doi.org/10.12681/mnimon.209>

ΣΧΟΛΙΟ ΣΤΗ «ΔΕΥΤΕΡΗ» ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΤΟΥ ΠΑΤΟΥΣΑ (1710)

Ἡ Ἐγκυκλοπαίδεια Φιλολογική τοῦ Ἰω. Πατούσα, τετράτομο ἀνθολόγιο ἀρχαίων καὶ μεταγενέστερων κειμένων, πού πρωτοεκδόθηκε στὴ Βενετία τὸ 1710, μετὰ ἀπὸ ἐφτάχρονη διδασκαλία τοῦ ἀνθολόγου στὴ Φλαγγίνειο σχολή¹, ἀποδείχτηκε περιζήτητο σχολικὸ ἐγχειρίδιο ὅπως τὸ μαρτυροῦν οἱ πολλές του ἐκδόσεις, οἱ ἀντιγραφές του σὲ χειρόγραφα καὶ οἱ θετικὲς γνώμες μαθητῶν καὶ δασκάλων². Καὶ ὅταν, ὕστερα ἀπὸ ἕναν αἰῶνα σχεδὸν ζωὴ, ἀμφισβητήθηκε ἡ ἀξία της μέσα σ' ἕνα πνεῦμα γενικότερης πολεμικῆς κατὰ τοῦ παιδευτικοῦ συστήματος τῶν γραμματικῶν (Ἄδ. Κοραῆς, 1805)³, πού ἡ Ἐγκυκλοπαίδεια ἀποτελοῦσε συμπλήρωμά τους, καὶ ὅταν ἀκόμα συντάχθηκαν «ἀντίπαλα» σχολικὰ ἐγχειρίδια (Κομμητᾶς 1812, Παπαευθυμίου 1812, Φαρμακίδης 1815)⁴, ἡ Ἐγκυκλοπαίδεια τοῦ Πατούσα δὲν ἔπαψε νὰ ἐκδίδεται καὶ νὰ χρησιμοποιεῖται.

1. Ἀθανάσιος Ε. Καραθανάσης, Ἡ Φλαγγίνειος σχολὴ τῆς Βενετίας, Θεσσαλονίκη 1975 σ. 114 - 117, 187 - 189, 338. Ὁ ἴδιος (ἐπιμέλεια) Ἄνθη Εὐλαβείας, Ἄθῆνα «Ἑρμῆς» 1978 σ. οε' - οζ'.

2. «Ἡρόδοτος μῆτε εἶχον, μῆτε ἔχω. Καὶ τοῦτο δεῖγμα ὄχι ἴσως τῆς πρὸς τὰς μούσας ἀνεραστίας μου, ὅσον τῆς τύχης μου, ἥτις ἄς ἔχη χάριν καὶ ὠστόσον, ὅπου ἠδῶόκησε μετὸς τὴν πενίαν νὰ σπουδάσω αὐτὸ ὅπου φαίνομαι, εἰς τοὺς τόμους, τῆς ἐγκυκλοπαίδειας τοῦ Πατούσα» Γεώργιος δάσκαλος Φαρσάλων, 25 Σεπτεμβρίου 1819. (Ἰωάννου Οἰκονόμου Λαρισσαίου, Ἐπιστολαὶ διαφόρων (1759 - 1824), Ἐπιμέλεια Γιάννης Α. Ἀντωνιάδης - Μ. Μ. Παπαϊωάννου, Ἄθῆνα 1964 σ. 377).

3. Ἀδαμάντιος Κοραῆς, Πρόδρομος Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης, Παρίσι 1805, σ. ια - ρμδ.

4. Στέφανος Κομμητᾶς, Ἐγκυκλοπαίδεια ἑλληνικῶν μαθημάτων, Βιέννη 1812 - 14, τόμοι 11. Βασίλειος Π. Π. Εὐθυμίου, Στοιχεῖα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, Βιέννη 1812 - 13, τόμοι 4. F. Jacobs - Θ. Φαρμακίδης, Στοιχεῖα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, Βιέννη 1815 - 18, τόμοι 4. Στὸν πρόλογο τοῦ α' τόμου σημειώνει ὁ Φαρμακίδης: «Ἀπὸ τὰ 1710, καθ' ὃν καιρὸν ὁ ἐξ Ἀθηνῶν Ἰωάννης ὁ Πατούσας μαθὼν τοὺς περὶ τὰ Ἑλληνικὰ φιλομαθοῦντας ἐστρεῖσθαι πάντων, ὀλίγον δεῖν, τῶν ἀναγκαίων βιβλίων πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σπουδαζομένου, καὶ θέλων νὰ θεραπεύσῃ ὅπως οὖν τὸ κακὸν τοῦτο ἔκαμε καὶ ἐξέδωκε πρώτῃν φορὰν τὴν εἰς ὅλους τοὺς καὶ ὀλίγον τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν διδασκάντας γνωστὴν τετράτομον Ἐγκυκλοπαίδειαν...».

Τὰ ἴδια χρόνια ἐμφανίζονται καὶ κριτικότερες τοποθετήσεις ἀπέναντι στὴν Ἐγκυκλοπαίδεια, π.χ. «Ἑρμῆς ὁ Λόγιος» 1817 σ. 85, 1819 σ. 389. Οἱ μεταγενέστεροι ἱστορικοὶ θὰ γίνουν αὐστηρότεροι, λιγότερο ὁ Γ. Γ. Παπαδόπουλος, Ἐκθεσις περὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐκπαιδευτηρίου... Λόγος περὶ τῶν Προγενεστέρων Ἑλληνικῶν σχολείων, Ἄθῆνα 1857 σ. 4 καὶ ὁ Δ. Θερειανός, Ἀδαμάντιος Κοραῆς τ. Α', Τεργέστη 1889, σ. 83: «Ὁ Πατούσας διὰ τῆς Ἐγκυκλοπαίδειας του ὄρεξε χεῖρα βοηθὸν εἰς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἀλλ' ὡς ἱερὸς ὑπέτασσε τὴν φιλολογίαν εἰς τὴν θεολογίαν ὅπως ἔπραττον καὶ ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ οἱ ἀριστεῖς τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας. [...] Ἡ χρονολογικὴ μόνον κατάταξις καὶ ἐκλογὴ ἐμποιοῦσι φοβικὴν».

Τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ Πατούσα μᾶς εἶναι γνωστές 19 ἐκδόσεις⁵: 1710, 1741, 1744, 1758, 1778, 1780, 1795, 1802, 1804, 1805, 1811, 1811-14, 1813, 1817, 1819 (τρεῖς ἐκδόσεις), 1829, 1839. Στὸν Κατάλογο τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἁγίας Λαύρας Καλαβρύτων⁶, ποὺ κυκλοφόρησε πρόσφατα, βιβλιογραφεῖται ὁ Δ΄ τόμος μιᾶς ἄλλης ἐκδοσης ποὺ βγήκε ἀπὸ τὸν ἴδιο τυπογράφο, τὸν ἴδιο χρόνο, 1710. Σημειῶνω ἐδῶ τις περιγραφές τῆς πρώτης καὶ τῆς «δεύτερης» ἐκδοσης, ἐνῶ στὴ σ. 147, εἰκόνες 1,2, βρίσκονται ἀντίστοιχα φωτογραφίες τῶν τίτλων τους.

Ἐγκυκλοπαιδεία Φιλολογική. Εἰς τέσσαρας τόμους διηρημένη, πρὸς χρῆσιν τῶν φιλολόγων καὶ φιλομαθῶν τῆς ἑλληνικῆς γλώττης συναρμοσθεῖσα, προσφωνηθεῖσα δὲ τῷ Ἐκλαμπροτάτῳ καὶ Ἐνδοξοτάτῳ Κόμητι, φιλοσοφίας τε καὶ ἰατρικῆς Διδασκάλῳ Ἐξοχωτάτῳ Κυρίῳ Σπυρίδωνι τῷ Περούλιῳ, εὐπατρίδι Ἀθηνῶν, παρὰ τοῦ ἐν Ἱερεῦσιν Αἰδεσιμωτάτου καὶ Λογιωτάτου Ἰωάννου Πατούσα, τοῦ ἐξ Ἀθηνῶν, Φιλοσοφίας καὶ ἱερᾶς Θεο-

5. Ὅλες οἱ ἐκδόσεις στὴ Βενετία ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐκδοση τοῦ 1811 - 14 ποὺ βγήκε στὴν Πετρούπολη καὶ εἶναι γνωστοὶ ὁ Α΄ καὶ ὁ Β΄ τόμος της. Ἡ ἐκδοση τοῦ 1741 παραγέληκε ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία τῆς Νεαπόλεως. Ὅλων τῶν ἐκδόσεων γνωρίζουμε πλήρεις σειρές ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Β΄ τόμο τῆς ἐκδοσης τοῦ 1813: σὲ δύο δεμένες σειρές ποὺ ὑπάρχουν στὸ Ἑλληνικὸ Ἰνστιτούτο Βενετίας ὁ τόμος αὐτὸς ἔχει ἀναπληρωθεῖ μὲ ἀντίστοιχο τόμο τῆς ἐκδοσης τοῦ 1819. Ἴσως δὲν κυκλοφόρησε.

1710	Σάρος	:	Legrand 18 αἱ.	ἀρ. 64 καὶ
			Λαδᾶς - Χατζηδηῆμος 18 αἱ. τ. Α΄	ἀρ. 2
1741	F. Pitteri	:	Legrand 18 αἱ.	ἀρ. 284
1744	Βόρτολης	:	Legrand 18 αἱ.	ἀρ. 314
1758	Βόρτολης	:	Λαδᾶς - Χατζηδηῆμος 18 αἱ. τ. Α΄	ἀρ. 77
1778	Σάρος	:	Legrand 18 αἱ.	ἀρ. 914.
1780	Γλυκῆς	:	Legrand 18 αἱ.	ἀρ. 996
1795	Γλυκῆς	:	Λαδᾶς - Χατζηδηῆμος 1791 - 1795	ἀρ. 212
1802	Γλυκῆς	:	Γκίνης - Μέξας	ἀρ. 117
1804	Γλυκῆς	:	Γκίνης - Μέξας	ἀρ. 251
1805	Θεοδοσίου	:	Γκίνης - Μέξας	ἀρ. 332
1811	Γλυκῆς	:	Γκίνης - Μέξας	ἀρ. 632
1811 - 14	Πετρούπολη	:	Γκίνης - Μέξας	ἀρ. 633, 805
1813	Γλυκῆς	:	Γκίνης - Μέξας	ἀρ. 753
1817	Γλυκῆς	:	Γκίνης - Μέξας	ἀρ. 964
1819	Γλυκῆς	:	Γκίνης - Μέξας	ἀρ. 1151
1819	(δύο ἐκδόσεις) [Γλυκῆς]:	:	Λαδᾶς - Χατζηδηῆμος, ὀ.π.	
1829	Γλυκῆς	:	Γκίνης - Μέξας	ἀρ. 1848
1839	Φοῖνιξ	:	Γκίνης - Μέξας	ἀρ. 3116

Τὴν Ἐγκυκλοπαιδεία ἀναγράφουν οἱ κατάλογοι ἐκδοτῶν καὶ βιβλιοπωλῶν ὡς τὸ τέλος τοῦ 19ου αἱ.

6. Δ ἡ μ η τ ρ α Π ι κ ρ α μ ἔ ν ο υ - Β ἄ ρ φ η, Ἁγία Λαύρα Καλαβρύτων. Β΄ Ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς 1. Κατάλογος ἐντύπων (1502 - 1943), Ἀθήνα, Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἑρευνῶν/Ε.Ι.Ε. ἀρ. 22, 1978 σ. 207.

λογίας Διδασκάλου, και τοῦ ἐν ταῖς κλειναῖς Ἐνετίαις Φλαγγινιανοῦ Ἐλληνομουσείου Γυμνασιάρχου· ὑφ' οὗ και συνελέχθη. Τόμος Τέταρτος. Ἐνετίησιν, α ψ ι'. Παρὰ Νικολάω τῷ Σάρφ. Con Licenza de' Superiori, et Privilegio.

8ο 2 φ. χ. ἀρ. + σ. 416

Ἐγκυκλοπαιδεία φιλολογικὴ εἰς Τέσσαρας Τόμους διηρημένη, πρὸς χρῆσιν τῶν φιλολόγων και φιλομαθῶν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώττης συναρμοσθεῖσα, Και ἐκ διαφορῶν Λόγων, Ἐπιστολῶν, και Ποιημάτων τῶν Ἐπισημοτέρων Ἀγίων Πατέρων, και Ἱερῶν Διδασκάλων, και ἔθνικῶν Ρητόρων και Ποιητῶν συλλεχθεῖσα, Νεωστὶ δὲ τὸ πρῶτον μετὰ πλείστης ἀκριβείας τε και διορθώσεως ἐκδοθεῖσα. Τόμος τέταρτος. Ἐνετίησιν, αψι'. Παρὰ Νικολάω τῷ Σάρφ. Con Licenza de' Superiori, et Privilegio.

8ο 2 φ. χ. ἀρ. + σ. 416

Σημειῶνω ἐπίσης μιὰ λεπτομερέστερη συγκριτικὴ περιγραφή τῶν δύο ἐκδόσεων (τόμος Δ')

φ. 1 : σελίδα τίτλου (διαφορετικοῦ) και στὶς δύο ἐκδόσεις.

φ. 1^ν : σελίδα λευκὴ και στὶς δύο ἐκδόσεις.

φ. 2^τ : Α' ἐκδοση: *Εἰς τὸν Τόμον τῶν ποιητῶν Ἐπίγραμμα* [ὑπογράφει :] *Ὁ Ἱεροῦ ἐνσιν ἐλάχιστος Λιβέριος Κολέτης Ἀθηναῖος.* Β' ἐκδοση : *Ἐλεγχος τῶν ἐν τῷ δ' Τόμῳ περιεχομένων.*

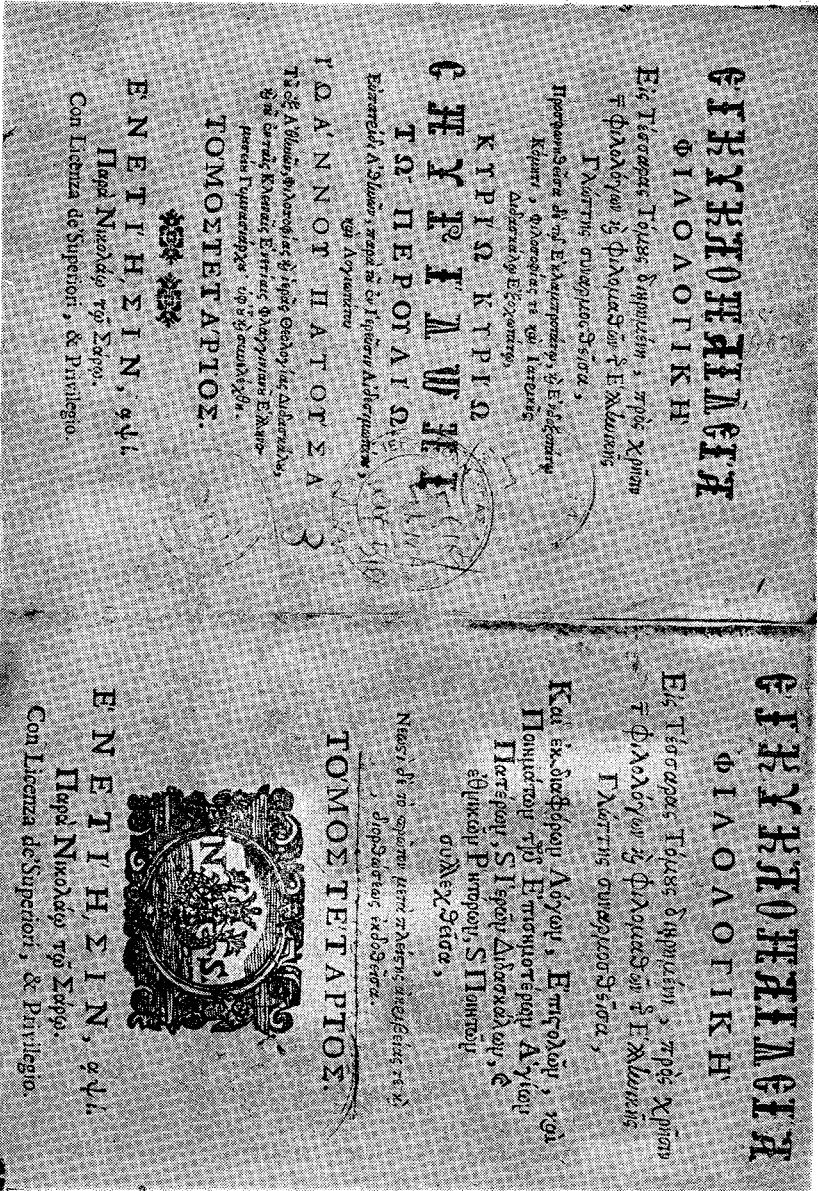
φ. 2^ν : Α' ἐκδοση : *Ἐλεγχος τῶν ἐν τῷ δ' Τόμῳ περιεχομένων.* Β' ἐκδοση: σελίδα λευκὴ.

σ. 1 - 412 [= 416] και στὶς δύο ἐκδόσεις πανομοιότυπες με ἐπανάληψη και τῶν τυπογραφικῶν λαθῶν· π.χ. στὴ σελιδαρίθμηση: 36, 73 και 411, 416 και 415, 412.

Ἔχουμε λοιπὸν και ἐδῶ ἐπανάληψη τῆς «συνήθειας» τῶν ἐκδοτῶν ποὺ ὀνομάστηκε τεχνητὸς ἐκσυγχρονισμὸς τῶν ἐκδόσεων⁷: μπορούμε νὰ φανταστοῦμε ὅτι κάποια στιγμή ἀπὸ τὰ ἀδιάθετα σώματα τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ Πατούσα ἀφαιρέθηκαν τὰ δύο πρῶτα φύλλα, τυπώθηκαν ἄλλα γιὰ ἀντικατάστασή τους και δέθηκαν με τὸ παλιὸ σῶμα.

Οἱ οὐσιαστικὲς ἀλλαγὲς ποὺ ἔφερε ὁ «τεχνητὸς ἐκσυγχρονισμὸς» εἶναι: 1) ἀπαλείφθηκε ἀπὸ τὸν τίτλο τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα Ἰω. Πατούσα και ἡ ἀφιέρωση στὸ Σπυρίδωνα Περούλη. 2) Ἀφαιρέθηκε τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Λιβέριου Κολέτη 3) Ἀντίθετα, διατηρήθηκε ἡ χρονολογία 1710 και τὸ ὄνομα τοῦ ἐκδότη Ν. Σάρου, προστέθηκε μάλιστα και τὸ σῆμα του στὸν τίτλο ποὺ

7. Φίλιππος Ἡ. Ἡλιοῦ, Προσθήκες στὴν Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία Α' Τὰ βιβλιογραφικὰ κατάλοιπα τοῦ E. Legrand και τοῦ H. Pernot, Ἀθήνα 1973 σ. 25 - 27. Πβ. και Τ. Ε. Σκλαβενίτης, Προσθήκες στὴν Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία (1536-1799), *Θησαυρίσματα* 14 (1977) 138, 148.

Εικ. 1. Ο τίτλος της πρώτης έκδοσης

Εικ. 2. Ο τίτλος της «δεύτερης» έκδοσης

μαζί με έπτά νέες σειρές κείμενο κάλυψαν τὸ κενὸ πὸν δημιούργησαν οἱ παραπάνω ἀπαλείψεις: ὁ ὅρος τεχνητὸς ἐκσυγχρονισμὸς τροποποιεῖται γιὰ τὴν περίπτωσή μας σὲ «τεχνητὴ ἀνακαίνιση». Ἐνακαινίστηκε βέβαια ἡ πληρέστερη πρώτη ἐκδοσὴ μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Πατούσα ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὰ ἔγγραφα γιὰ τὴν ἄδεια ἐκδόσῆς τῆς (2 καὶ 4 Δεκεμβρίου 1709).

Τὸ βιβλίον στὴν ἀνακαίνισή του θέλησαν νὰ γίνῃ ἀπρόσωπο: θυσίαστηκαν ἡ ἀφιέρωση στὸν Περούλη, τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Κολέτη ἀκόμα καὶ τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα Ἰω. Πατούσα. Θέλησαν ἀκόμα νὰ δείχνῃ με σαφήνεια, ἀπὸ τὸν τίτλο, τὰ περιεχόμενά του: Λόγοι, ἐπιστολές, ποιήματα τῶν ἐπισημοτέρων ἁγίων Πατέρων καὶ ἱερῶν διδασκάλων καὶ ἔθνικῶν ρητόρων καὶ ποιητῶν.

Ἐναζητώντας ἐξηγήσεις γιὰ τὶς παραπάνω μεταβολές ἄς ψηλαφήσουμε τὰ γεγονότα στὸ χῶρο καὶ στὸ χρόνο πὸν γεννήθηκε καὶ κυκλοφόρησε τὸ βιβλίον (Βενετία 1708-1713) ⁸.

Αὐγουστος-τέλος 1708: Ἄ ν θ η Ε ὑ λ α β ε ῖ α ς.

Φεβρουάριος 1709: Καθολικὴ ὁμολογία πίστεως τοῦ Μελέτιου Τυπάλδου καὶ τῶν ὀρθοδόξων ἐφημερίων τῆς Βενετίας παρὰ τὶς ἀντιδράσεις τῆς Ἑλληνικῆς Ἀδελφότητος.

(Ἀρχές) 1710: Ἐ γ κ υ κ λ ο π α ἰ δ ε ῖ α Φ ἰ λ ο λ ο γ ἰ κ ῆ.

10 Ἰουνίου 1712: Καταδίκη τοῦ Μελέτιου Τυπάλδου ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο.

11 Νοεμβρίου 1712: Θάνατος Ἰω. Πατούσα.

6 Μαΐου 1713: Θάνατος Μελέτιου Τυπάλδου.

Ἡ Ἐγκυκλοπαίδεια ἦταν τὸ βιβλίον πὸν συντάχτηκε τὴν κορυφαία σὲ ἔξαρση ὥρα τοῦ πνευματικοῦ κύκλου τῶν ἀνθρώπων πὸν ζοῦσαν γύρω στὸ Φλαγγινιανὸ καὶ τὸν Τυπάλδο καὶ ἐκφράστηκε μὲ τὰ «Ἄνθη Εὐλαβείας», ἀλλὰ καὶ παράλληλα μὲ τὴν κορυφωσὴ τῆς κρίσης, πὸν δὲ φαίνεται νά ναι μόνον θρησκευτικὴ, στὴν Ἑλληνικὴ Ἀδελφότητα τῆς Βενετίας ⁹. Ὅταν αὐτὴ ἡ κρίση θὰ ξεσπάσῃ καὶ θὰ κριθεῖ δὲν θὰ εἶναι χωρὶς ἐπιπτώσεις γιὰ τὸ συγγραφέα καὶ τοὺς συντελεστὲς τοῦ βιβλίου (Ἰω. Πατούσας, Γ. Πατούσας, Λ. Κολέτης, Ἄντ. Στρατηγὸς) πὸν ἀνήκουν ὅλοι στὸν κύκλον τοῦ Τυπάλδου. Καὶ ὅταν μιλάμε γιὰ ἐπιπτώσεις, πρέπει νὰ σκεφτόμαστε τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως (καὶ τῶν Ἱεροσολύμων, αὐτὴ τὴν ἐποχὴ) μὲ τοὺς ἀνθρώπους πὸν πεῖθει καὶ τὶς δυνάμεις πὸν κινεῖ.

8. Ἰ ω ἄ ν ν η ς Β ε λ ο ὑ ὀ η ς, Ἑλλήνων Ὀρθοδόξων ἀποικία ἐν Βενετία. Βενετία 21893 σ. 87 - 89. Τὴν ὑπόλοιπὴ βιβλιογραφία: Μ. Ι. Μ α ν ο ὑ σ α κ α ς, Βιβλιογραφία τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Βενετίας Μέρος Α': Γενικά, *Θησαυρίσματα* 10 (1973) 7 - 87 καὶ Κ α ρ α θ α ν ἄ σ η ς ὀ.π.

9. Κ. Θ. Δ η μ α ρ ἄ ς, Εἰσαγωγικὰ στὴν μελέτη τῆς συλλογῆς «Ἄνθη Εὐλαβείας», *Ἐπιμύθιον Σοφίας Ἀνωιάδην*, Βενετία 1974 σ. 346 - 349.

Ἡ πατριαρχική καταδίκη τοῦ Μελέτιου Τυπάλδου καὶ τῶν ἀνθρώπων τοῦ δὲν ἔφερε τέτοιες ἀνατροπές πού νά δικαιολογοῦν ἀπαγορεύσεις καὶ διώξεις στὴ Βενετία: στὸ Φλαγγινιανό, στὴν Ἐκκλησία καὶ στὰ τυπογραφεῖα οἱ ἴδιοι ἄνθρωποι σχεδὸν παραμένουν παρόλο πού ἡ καταδίκη ἀπαιτοῦσε παραμερισμὸ τῶν φιλοδυτικῶν¹⁰.

Ἀντίθετα ὁ ἐμπορικὰ εὐαίσθητος τυπογράφος, πού γνώριζε ὅτι ἂν ὁ πατριαρχικὸς ἀφορισμὸς δὲν ἦταν τόσο δραστικὸς στὴ Βενετία, ἴσως νά ἦταν ἀποτελεσματικότερος στοὺς πιστοὺς ὀρθόδοξους τῆς Ἀνατολῆς, ὅπου καὶ οἱ ἀγοραστὲς τῶν βιβλίων του, φαίνεται ὅτι προσαρμόστηκε στὶς ἀπαιτήσεις τῆς πατριαρχικῆς καταδίκης, γι' αὐτὸ καὶ ἀφαίρεσε τὰ ὄνόματα πού καὶ ἀπὸ μόνα τους θά κινοῦσαν ὑποψίες κακοδοξίας γιὰ ἓνα σχολικὸ βιβλίο, μέσα σ' ἓνα κλίμα, πού κάθε ἄλλο παρά ἀπαλλαγμένο ἀπὸ προκαταλήψεις καὶ φανατισμοὺς ἦταν.

Τρία χρόνια μετὰ τὴν ἐκδοση τοῦ βιβλίου μόνο ὁ Γ. Πατούσας¹¹ βρίσκεται στὴ Βενετία· ἀπὸ τοὺς ἄλλους συντελεστὲς τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας ὁ Λ. Κολέτης καὶ ὁ Ἄντ. Στρατηγὸς ἔχουν φύγει· ὁ συγγραφέας-ἀνθολόγος Ἰω. Πατούσας πεθαίνει στὶς 11 Νοεμβρίου 1712¹², τὸ ἴδιο καὶ ὁ Μελέτιος

10. Τὸ δείχνουν οἱ κατάλογοι τῶν δασκάλων τοῦ Φλαγγινιανοῦ, τῶν ἐφημερίων τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, τῶν συντελεστῶν τῶν ἐλληνικῶν ἐκδόσεων· ἀκόμη ἡ συλλογὴ *Graeciae obsequia* (1716), ὅπου ἔπαινοι γιὰ τὸ Μελέτιο Τυπάλδο. Ἀπὸ ἄλλη κατεῦθνη ὁ Γ. Τραπεζούντιος παραπονεῖται στὸ Χρῦσανθο Ἱεροσολύμων (1712) ὅτι οἱ τυपालδικοὶ τὸν ἀποκλείουν ἀπὸ τυπογραφικὰς ἐργασίες. Ὁ Φραγκίσκος Μηνιάτης (1717) παραπονεῖται ὅτι λογοκρίθηκαν οἱ «Διδαχὲς» τοῦ γιοῦ του Ἠλία Μηνιάτη (Βενετία 1717) ἐνῶ δὲ δόθηκε ἄδεια νά ἐκδοθεῖ ἡ «Πέτρα Σκανδάλου» ἀπὸ «τοὺς νεοτερικὸς ἀρνητὰς καὶ ὀπαδοὺς τοῦ ἐν δυστυχίᾳ τῇ λήξει ἀμελετήτου Τ(υπάλδου)». (Μ. Γε δ ε ῶ ν, Τυπάλδου-Στάη συμμορία (1668 - 1712), Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια 33 (1913), καὶ αὐτοτελῶς Κωνσταντινούπολη 1913 σ. 59 - 60). Οἱ μαρτυρίες αὐτὲς δείχνουν τὴν ἔνταση πού συνέχισε νά ὑπάρχει μετὰ τὴν καταδίκη τοῦ Τυπάλδου. Ἡ τελευταία μαρτυρία παρουσιάζει προβληματικὲς τὶς σχέσεις Ἠλία Μηνιάτη - Μελέτιου Τυπάλδου ἀλλὰ καὶ ἰδιαιτέρω πρόβλημα Μηνιάτη, πού ἂν τὸ 1717 φαίνεται νά λογοκρίνεται γιὰ τὴν «ὀρθοδοξία» του, 142 χρόνια μετὰ θά λογοκριθεῖ γιὰ τὶς δυτικῆς ἐπίδρασης «κακοδοξίες» του: τὸ πρόβλημα ἔθεσε σφαιρικὰ ὁ Κ. Θ. Δ η μ α ρ ῆ ς, ὁ.π. σ. 345.

11. Μεταγενέστερες μαρτυρίες ἀπὸ τὴ Βενετία μιλοῦν γι' αὐτὸν μὲ περιφρόνηση, πού ἴσως νά μὴν εἶναι ἄσχετη καὶ ἀπὸ τὴ θρησκευτικὴ προκατάληψη: 1742 - 1751 ὁ Ἰωάννης Πρίγκος (Β. Σ κ ο υ β α ρ ῆ ς, Ἰωάννης Πρίγκος, Ἀθήνα 1964 σ. 34) καὶ ὁ Νικόλαος Καραϊωάννης πού σημειώνει «ἀνάθεμα» διπλά στὸ ὄνομα τοῦ Γ. Πατούσα στὸν κατάλογο συνδρομητῶν τοῦ βιβλίου Ὀδὸς Μαθηματικῆς τοῦ Μπαλάνου Βασιλόπουλου, Βενετία 1749 (ἀντίτυπο Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας)· πβ. καὶ Ἄ θ. Ε. Κ α ρ α θ α ν ἄ σ η ς, Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ρητορικὴ στὸν Ἅγιο Γεώργιο Βενετίας, Ἐθναυρίσματα 9 (1972) 166.

12. «Δύο τῶν ἀνατροπέων τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἐπέθαναν, ὁ ἓνας εἰς τὸ σπῆτι τοῦ ὡσὰν ἀμετανόητος, ὁ ἄλλος, ἦγονν Ἰωάννης Πατούσας Ἀθηναῖος καθηγητὴς τοῦ Φλαγγινιανοῦ ἐλληνομουσεῖου μέσα εἰς ἓνα καπηλεῖον ἐν πόλει λεγομένη Κένεδα τοῦ Φριου-

Τυπάλδος στις 6 Μαΐου 1713. Ὑποθέτω ἀπὸ τὸ 1713 τὸ χρόνο πρόσφορο γιὰ νὰ τοποθετήσουμε τὴν «τεχνητὴ ἀνακαίνιση» τῆς Ἑγκυκλοπαίδειας. Τὸ 1720 φαίνεται νάχει περάσει ὁ ἀνακαινισμένος τίτλος τῆς στὸν κατάλογο τοῦ τυπγράφου¹³.

Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἑρευνῶν / Ε.Ι.Ε

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ

Ο ΡΗΓΑΣ ΦΕΡΑΙΟΣ ΝΕΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΗΣ ΤΕΡΓΕΣΤΗΣ

Ἀπὸ τὶς μελέτες πού ὡς τώρα ἔχουν γραφεῖ γιὰ τὸν Ρήγα Βελεστινλή δὲν φαίνεται νὰ ἔχει γίνει συστηματικὴ ἔρευνα στὰ ἀρχεῖα τῆς Τεργέστης, τῆς πόλης ὅπου ἐγίνε ἡ σύλληψή του στίς 19 Δεκεμβρίου 1797¹.

Στὸ Archivio Diplomatico di Trieste καὶ συγκεκριμένα στὸν φάκελο "Atti di Polizia Segreta 1797" βρέθηκαν δύο ἔγγραφα, γιὰ τὰ ὁποῖα θὰ γίνει

λον, ὥστε ὁποῦ, ὑποβάλλει ὁ ἄγιος μεγαλομάρτυς ἐκδικεῖται τοὺς ἐχθροὺς τοῦ ναοῦ του»
Ἔτσι γράφει στίς 25 Μαΐου 1713 ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη ὁ Δ. Νοταρᾶς στὸ Χρῦσανθο Ἱεροσολύμων. Πηγή του γράμμα τοῦ Ν. Κομνηνοῦ-Παπαδόπουλου ἀπὸ τὴν Πάδοβα (Μ. Γ ε δ ε ῶ ν, Ἀρχεῖον Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τ. Α' 1911 σ. 133 - 136).

13. Κατάλογος Σάρου - Βόρτολη, Βενετία 1720: Φ. Ἡ λ ι ο ῦ, Προσθήκες Α' ὀ.π. σ. 146. Ἡ ἀναγραφή, ἀναλυτικὴ ἀλλὰ χωρὶς ὄνομα συγγραφέα, εἶναι τεκμήριο γιὰ νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἀναφέρεται στὴν ἀνακαινισμένη ἔκδοση. Τὸ βιβλίον σημειώνεται πολὺ συνοπτικὰ καὶ στοὺς ἐπόμενους γνωστοὺς καταλόγους Σάρου - Βόρτολη ὡς τὸ 1744 πού ἔχουμε τὴν ἐπόμενη ἔκδοσή τους, πλήρη ἀνατύπωση τῆς ἀρχικῆς πρώτης ἔκδοσης τοῦ 1710, ὅπως δηλώνεται ρητὰ καὶ στὴν τυπωμένη ἄδεια ἔκδοσής τῆς (16 Σεπτεμβρίου 1743).

1. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ πὼς παρὰ τὸν σημαντικὸ ρόλο πού διαδραμάτισε ἡ Τεργέστη στὴν ὄλη ὑπόθεση, δὲν μπορούμε νὰ μιλάμε γιὰ εὔρεση πλοούσιων νέων στοιχείων. Φαίνεται πὼς ὁ ὄγκος τῶν ἐγγράφων διαβιβάστηκε στὴ Βιέννη, ὅπως μπορεῖ νὰ συμπεράνει κανεὶς ἀπὸ τὰ ἔγγραφα πού κυρίως ἔχουν δημοσιευθεῖ ἀπὸ τοὺς: Ε. L e g r a n d καὶ Σ π. Λ ἄ μ π ρ ο, Ἀνέκδοτα ἔγγραφα ἐξαχθέντα καὶ δημοσιευθέντα ὑπὸ Αἰμ. Λεγρὰνδ μετὰ μεταφράσεως ἑλληνικῆς ὑπὸ Σπυρ. Λάμπρου, Ἰθ. 1891 (στὸ ἐξῆς: L e g r a n d - Λ ἄ μ π ρ ο ς) καὶ Κ. Ἄ μ α ν τ ο, Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινλή, Ἰθ. 1930. Γιὰ μιὰ κάπως διεξοδικὴ βιβλιογραφία γιὰ τὸν Ρήγα Βελεστινλή βλ. Α. Μ α ν ε σ σ ι ς, L'activité les projets politiques d'un patriote grec dans les Balkans vers la fin du XVIIIes., Balkan Studies, Γ (1962) 78 - 79 σημ. 9 καὶ κυρίως Α. Β ρ α ν ο ῦ σ η ς, Ρήγας, Βασ. Βιβλιοθήκη ἄρ. 10, Ἰθ. 1953.

Στὸ Archivio di Stato di Trieste καμιά ἐνδειξη γιὰ τὸ πέρασμα τοῦ Ρήγα ἀπὸ τὴν Τεργέστη δὲν ἔμεινε, ἀπ' ὅσο μπόρεσα νὰ διαπιστώσω. Πολὺ πιὸ φυσικὸ ἦταν νὰ μὴν ὑπάρχει κανένα στοιχεῖο, ἄμεσα σχετιζόμενο μὲ τὴν ὑπόθεση, στὸ Ἀρχεῖο τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος Τεργέστης, ἀφοῦ ἡ Κοινότητα δὲν εἶχε καμιά ἀνάμειξη ἐπίσημα μὲ τὸ θέμα, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν πρωτεύοντα ἢ μὴ ρόλο πού διαδραμάτισαν μέλη τῆς ἡ ἀπλῶς Ἑλλήνες κάτοικοι τῆς πόλης.